

Daan Dekker
Het eeuwige vuur

Honderd jaar staal aan de Noordzee

Alfabet Uitgevers

2024

Proloog

Elke ochtend en avond kijk ik even naar het vuur en de rook aan de overkant van het Noordzeekanaal. Vanaf mijn bed moet ik ongeveer tien stappen zetten. Dan sta ik voor het raam waarachter een woud aan schoorstenen opdoemt. Onder dat raam heb ik op 26 april 2021, de dag waarop ik met mijn gezin van Amsterdam naar IJmuiden verhuisde, een bureau geplaatst. Op dat bureau staat een computerscherm en er liggen boeken en folders met titels als *Staal en Arbeid*, *Hoogovens en het milieu* en *Blonde Duinen*. Soms, als ik tijdens het schrijven niet op de juiste woorden kom, staar ik even naar buiten. Naar het fabrieksterrein dat 24 uur per dag, 365 dagen per jaar in beweging is.

Het uitzicht vanaf mijn werkplek is een levende tijdlijn. De geschiedenis van de IJmond ontvouwt zich recht voor mijn ogen. Op de voorgrond de verre historie: het grasveld met tientallen dennen die van de zeewind een duwtje naar rechts hebben gekregen. Hoe oud de bomen zijn, weet ik niet, maar ooit moeten ze hier overal hebben gestaan. Natuur die de nabijheid van de zee verraadt. Ons huis staat in de voormalige Breesaap, een duinvallei die bestond uit open vlaktes, boschages en kleine heuvels. De mens was vooral bezoeker in de vallei die werd geroemd om zijn schoonheid en plantenrijkdom. Alleen jutters en een paar kleine boeren vonden er in eerste instantie hun plek. De namen die ze aan hun boerderijen gaven, spreken tot de verbeelding: De Windhond, Boschlust of Weltevreden.

Na het veld met dennen volgt het in 1876 geopende Noordzeekanaal, de breuk in de tijdlijn. De waterweg die Amsterdam met de zee verbindt, sneed niet alleen de Breesaap in tweeën, maar bracht ook de regio in beweging. Aan de monding van het kanaal ontstond de plaats IJmuiden, waarna meer bedrijvigheid volgde. Ten zuiden van het water gingen gravers wederom aan de slag. Een vissershaven met daaraan de Rijkswisafslag en koelhuizen was eind negentiende eeuw het resultaat. Aan de noordkant van het kanaal streek in 1895 papierfabriek Van Gelder neer. Bijna drie decennia later volgde de onderneming die de IJmond echt zou veranderen. Op 22 januari 1924 zag een kleine groep genodigden hoe in het hart van de Breesaap het vuur van de eerste hoogoven werd ontstoken. Boerderijen, bomen en planten hadden plaatsgemaakt voor fabrieksinstallaties en aanverwante gebouwen.

Het Noordzeekanaal met daarin het sluzencomplex vormt een buffer tussen Oud-IJmuiden, mijn wijk, en het terrein van Tata Steel, zoals het bedrijf tegenwoordig door het leven gaat. Het eindpunt van de tijdlijn. Soms, als er grote cruiseschepen voorbijtrekken, verdwijnen de schoorstenen uit het zicht. Vooral achter de Norwegian Prima, een schip voor ruim drieduizend passagiers dat regelmatig in Amsterdam aanmeert, kunnen de fabrieken goed schuilen.

Als de cruiseschepen de zee bijna hebben bereikt, keren de hijskranen, kolenvelden, gashouders, opslaghallen en fabrieken terug in het zicht. Een industriële wirwar waar ik in eerste instantie maar moeilijk grip op kreeg. Inmiddels weet ik precies wat waar gebeurt. Aan de rechter- en linkerzijde van het terrein liggen de kooksfabrieken, de ovens waar steenkolen worden ontgast. Uit de schoorstenen van deze fabrieken ontsnappen de grootste rookwolken, enorme witte pluimen die door de wind worden meegevoerd. Een nog beter zicht heb ik op de twee hoogovens waar ontgaste kolen (kooks) en voorbewerkt ijzererts samenkomen. Vloeibaar ruwijzer is na

uren stoken het resultaat – een rode gloed van zo'n vijftienhonderd graden die in torpedovormige treinwagons (mengers) vloeit. De trein brengt het ruwijzer naar de hal die overal boven uittorent en op mij de meeste indruk maakt: de honderdtwintig meter hoge oxystaalafabriek II. Hier wordt het ruwijzer onder nog hogere temperaturen omgezet in het materiaal waar het allemaal om te doen is: staal.

Juist het vuur en de rook lokten mij en mijn vrouw een paar jaar geleden naar IJmuiden. Met twee kleine kinderen was ons Amsterdamse appartement te klein geworden. We wilden ruimte en het liefst in een prikkelende omgeving. Ik herinner me goed hoe we IJmuiden voor het eerst binnenreden. Met ontzag keken we naar het enorme fabrieksterrein dat zich aan de andere kant van het Noordzeekanaal uitstrekte. We vonden het intimiderend, maar ook prachtig. Het was wild en groots, zeker in het kleinschalige en vaak keurig aangeharkte Nederland.

Een industriële jungle aan zee. Hoe konden mensen dit ooit hebben bedacht? Al die verschillende fabrieken die hun rol spelen bij de productie en de verwerking van staal fascineren me nog steeds. De staalindustrie gebruikt de nodige grondstoffen en ruimte, en stoot daarbij veel schadelijke stoffen uit. Tegelijkertijd is ze ook een product van menselijk vernuft en inventiviteit. Van ijzererts, een betrekkelijk simpel te winnen grondstof, wordt via een complex proces een metaal gemaakt waar de moderne wereld deels uit is opgebouwd.

Voordat ik aan dit boek begon, maakte ik tijdens de Week van de Industriecultuur een bustocht over het terrein van Tata Steel. Verschillende ondernemingen aan het Noordzeekanaal openden tijdelijk hun deuren, ook het voormalige Hoogovens. Een pr-medewerkster hield tijdens de rijdende rondleiding een praatje bij alles wat we zagen. Ze strooide gretig met cijfers: het terrein was met 750 hectare ongeveer

even groot als de gemeente Bussum, op het complex lag zo'n honderd kilometer aan spoorrails, tachtig kilometer aan wegen en jaarlijks produceerde de onderneming rond de zeven miljoen ton staal. Ik luisterde half en keek vooral mijn ogen uit. Ik was in een andere wereld beland, een wereld in bruin-, rood- en zwarttinten. De medewerkers in dat decor hadden met hun geel-blaue pakken iets weg van verdwaalde tropische vogels.

Tijdens de rondleiding stopten we bij een hoogoven waar we vloeibaar ijzer in een menger zagen stromen. We hielden halt bij kooksfabriek 11, passeerden de oxystaalfabriek en reden naar de noordkant van het terrein, het deel van het complex dat ik vanuit mijn werkkamer niet kan zien. Hier staan de hoogtechnologische walsenrijen en fabrieken die het staal verder verwerken. Pas aan het einde van de rondleiding keerden we terug naar de wereld die ik kende: we passeerden de op het Tata-terrein gevestigde viskraam waar medewerkers een portie kibbeling of haring konden halen.

Niet alleen de staalonderneming lokte ons naar IJmuiden. Tegenover het industriële landschap stond de prachtige natuur die de regio óók kenmerkt: de brede Noordzeestranden en de aangrenzende duinen en bossen die aan de vooruitgangsdrijf van de mens zijn ontsnapt. Bekende natuurschrijvers als Frederik Willem van Eeden en Jac. P. Thijsse dwaalden dagenlang door dit landschap en speurden naar de parnassia, de blauwe bromraap en andere planten. Ze maakten aantekeningen en stopten zeldzame vondsten in hun botaniseertrommel. 'Niets is mij zo lief als een tocht over de zandige heuvelen, door de groene valleien waar de bijen gongzen, waar de krekels zingen en de zeewind ons vrijheid tegenwaait,' schreef Van Eeden aan het einde van de negentiende eeuw.

Woorden waar mijn vrouw en ik ons in konden vinden. In Nationaal Park Zuid-Kennemerland, direct ten zuiden van IJ-

muiden, vonden we de rust en ruimte waar we naar zochten. Het fabrieksterrein was plotseling ver weg. Net als Van Eeden en Thijsse konden we er dwalen door de bossen, duinen beklimmen en picknicken op de open velden.

In IJmuiden nestelden we ons tussen twee uitersten. De prikkelende plek waar we naar zochten, was gevonden.

De eerste twijfel kwam twee maanden na het ondertekenen van het koopcontract. De bouw van onze woning moest nog aanvangen toen onderzoeksinstituut RIVM in de zomer van 2019 een rapport publiceerde over grafietregens die door installaties op het Tata-terrein worden veroorzaakt. Het zwart-zilveren stof dat regelmatig in de omgeving neerdaalt, is minder onschuldig dan eerder werd aangenomen. De zware metalen lood, mangaan en vanadium in het grafiet verhogen bij kinderen het risico op ontwikkelingsstoornissen.

Waren we te naïef geweest? Natuurlijk hadden we voor onze aankoop onderzoek gedaan. De luchtkwaliteit in de IJmond kon beter, dat zagen wij ook, maar met een groot industriecomplex in de regio vonden we dat niet verwonderlijk. Waar in Nederland voldeed de luchtkwaliteit wel? In Amsterdam moesten we de fijnstof regelmatig van onze ramen en kozijnen wassen. Veel slechter kon het niet worden. En kwam de wind niet vaak uit het zuidwesten, waardoor de uitstoot van de fabrieken de andere kant zou opwaaien?

Na het eerste RIVM-rapport volgden meer zorgwekkende publicaties. GGD Kennemerland meldde in het voorjaar van 2020 dat de statistieken uitwezen dat inwoners in de regio IJmond en Haarlem vergeleken met mensen in andere delen van Nederland meer kans hadden om kanker te krijgen. Een direct verband met de uitstoot van Tata Steel werd in het rapport niet gelegd, maar onlogisch was het niet dat de naam van het bedrijf in alle berichtgeving viel. Een jaar later volgde een tweede RIVM-rapport. Deze keer concludeerden de onder-

zoekers dat omwonenden van het fabrieksterrein vaker last hadden van hoofdpijn, misselijkheid, diabetes en andere klachten.

In de rapporten zaten de nodige onzekerheden, toch was de prikkelende omgeving waar we in het voorjaar van 2021 heen verhuisden ook een plek van zorg geworden. De eerste nacht in onze nieuwe woning staat me helder voor de geest. Door de noorderwind kon ik het gedreun van het fabrieksterrein zelfs in bed horen. Plotseling was het industriecomplex dat eerst nog zoveel indruk maakte wel erg dichtbij.

Nu, drie jaar verder, kan ik zeggen: alles went. Het geluid van de installaties hoor ik al lang niet meer en zelfs de penetrante zwavelgeur die de twee kookfabrieken verspreiden, gaat soms langs me heen. Toch hebben de verontrustende rapporten mij nooit helemaal losgelaten. Op 22 september 2023, toen ik al een eind op weg was met dit boek, deed het RIVM er met een nieuwe publicatie nog een schepje bovenop. Wat velen al langer vermoedden, stond nu zwart-op-wit: de uitstoot van fijnstof, stikstofoxiden en de hinder door stof, stank en geluid vergrootten volgens de onderzoekers de kans op gezondheidseffecten bij omwonenden. Mensen hadden volgens het ruim driehonderd pagina's tellende rapport 'een iets grotere kans' op astma en longkanker en een eerder overlijden.

Het lichte ongemak dat mij na het eerste RIVM-rapport al bekreep, is niet verdwenen. Vooral als de rookwolken onze kant opkomen, knaagt het. Is het wel verantwoord om onze kinderen, die soms uren buiten spelen, zo dicht bij het fabriekscomplex te laten opgroeien? Een onderzoeker van het RIVM sprak tijdens een van de informatieavonden die ik bezocht duidelijke taal. In Driehuis en Heemskerk, dorpen op een paar kilometer afstand van het Tata-terrein, viel het met de hoeveelheid neerdalende stoffen erg mee. 'Het is simpel: hoe dicht bij het terrein, hoe groter de gemeten hoeveelhe-

den.' Thuis trok ik op internet een rechte lijn tussen het fabrieksterrein en ons huis. Iets meer dan een kilometer zit er tussen onze woning en de eerste installaties van Tata Steel.

Vaak verdwijnen de grootste zorgen, ook na het laatste rapport, weer naar de achtergrond. Dan geniet ik 's avonds van de duizenden lichtjes op het fabrieksterrein of van de spectaculaire vlam die uit de fakkel van de oxystaalfabriek komt. Tot er weer een nieuw zorgwekkend bericht in de kranten staat, bijna altijd met dezelfde foto daarbij: eerst de sluishuizen en daarachter de hoogovens en andere fabrieken. Precies ons uitzicht.

Op andere momenten is er relativering. Volgens het RIVM-rapport van september 2023 leven mensen in IJmuiden gemiddeld anderhalve maand korter door de activiteiten op het Tata-terrein. Anderhalve maand, hoeveel is dat nou eigenlijk? Is de iets kortere levensverwachting niet de prijs die we voor onze welvaart betalen? En werkt het bedrijf niet hard aan een oplossing? Dankzij een maatregelenpakket dat Tata Steel in 2019 presenteerde, wordt de vervuilende uitstoot van de fabrieken teruggedrongen. In de (verre) toekomst biedt staalproductie op basis van waterstof een nog florissantere perspectief. Het gebruik van kolen, een van de grootste problemen bij het maken van staal, wordt dan overbodig. Niet alleen de enorme CO₂-uitstoot keldert dan, ook de vervuilende kookfabrieken kunnen tegen die tijd de deuren sluiten.

Het voelt soms ook ongepast om te klagen. Een paar maanden na onze verhuizing maakte ik, naar aanleiding van het tweede RIVM-rapport, een klein bedrag over aan Frisse Wind Nu, de organisatie die de strijd aangaat met Tata Steel. Al snel na mijn donatie had ik spijt. Ik zag hoeveel mensen in de regio van Tata Steel afhankelijk waren, hoe diep het voormalige Hoogovens in de regio was geworteld. Wie was ik om als nieuwkomer meteen te gaan klagen. Ik wist toch waar ik was gaan wonen?

Ons leed was relatief. Toen in het voorjaar van 2022 Lena en Kate Pischikova, een voor de oorlog gevluchte Oekraïense moeder en dochter, tijdelijk bij ons introkken, moesten ze tijdens onze eerste kennismaking lachen toen ze het uitzicht zagen. Ze kwamen uit Kryvy Rih, de ten zuiden van Kiev gelegen stad waar een van de grootste staalfabrieken van Oekraïne staat. Het oorlogsgeweld waren ze ontvlucht, de productie van staal niet. De Nederlandse en Oekraïense staalfabrieken kwamen tijdens onze gesprekken af en toe nog ter sprake. Lena en Kate waren vooral verbaasd hoe weinig hinder ze van de activiteiten van Tata Steel ondervonden. Dat was volgen hen in Kryvy Rih wel anders. Als de wind daar uit de verkeerde richting kwam, lag er binnen de kortste keren een laagje zwart en bruin op straat. Bovendien kwam door de oorlog alles weer even in een ander perspectief te staan.

Het eeuwige vuur is mijn antwoord op het maatschappelijke debat over Tata Steel dat alle kanten op schiet en mijn eigen wisselende gevoelens over het bedrijf. Dit boek is geen persoonlijk relaas. Mijn rol als direct betrokkene wilde ik graag inruilen voor de rol van beschouwer. Het is de luxe die ik als schrijver heb. De tijd was rijp om van perspectief te veranderen, om afstand te nemen en me in de geschiedenis van de onderneming te verdiepen. Alleen door het verleden te doorgronden, zo was mijn overtuiging, kon ik vat krijgen op het heden.

Dit boek beantwoordt vragen die me de afgelopen jaren bezig hebben gehouden. Waarom landde er ruim een eeuw geleden een staalonderneming precies daar, in die prachtige duinvallei? Wat heeft het bedrijf voor de IJmond en Nederland betekend? Hoe werd er de afgelopen honderd jaar in de directe omgeving en de rest van het land tegen het voormalige Hoogovens aangekeken? Waarom heeft de onderneming niet eerder serieus werk gemaakt van het terugdringen van de

uitstoot van CO₂ en andere vervuilende stoffen? Of hebben ze dat wel gedaan en was het simpelweg niet genoeg?

Staal speelt in *Het eeuwige vuur* een belangrijke rol, toch gaat dit boek eerst en bovenal over mensen. Over hun strijd, dromen en tekortkomingen. Ik dook de afgelopen twee jaar in de voetsporen van directeuren, arbeiders, politici, omwonenden en activisten. Alle mogelijke perspectieven op het fabrieksterrein probeerde ik te verzamelen. Ik las brieven en dagboeken van voormalig directeuren, worstelde me door stapels boeken, scande oneindig veel krantenartikelen en beet me vast in notulen en andere notities. Ik luisterde daarnaast naar de mensen die deel hadden uitgemaakt van deze geschiedenis. Het bracht me naar voormalig medewerkers die de hitte van een hoogoven op hun huid hadden gevoeld, die de groei van de onderneming in hun verhalen tot in het kleinste detail tot leven wekten, die vertelden hoe Hoogovens hun bestaanszekerheid en nog veel meer had geboden. Ik sprak ook de bewoners die vanaf de zijlijn naar de onderneming hadden gekeken, die in de jaren zeventig aan de bel trokken omdat ze zich grote zorgen maakten over de steeds verdere expansie van hun buurman, die tot in de rechtszaal tegen het bedrijf hadden gestreden.

Voor mijn onderzoek kwam ik in alle uithoeken van de IJmond. Toch gaat dit boek verder dan alleen de regio waar ik zelf woon. In de afgelopen eeuw is de staalonderneming mede gevormd door de grotere ontwikkelingen op het wereldtoneel. Het was niet voor niets een wereldoorlog die in 1918 tot de stichting van de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken leidde. Om de onderneming in een breder perspectief te plaatsen, reisde ik naar het Ruhrgebied en Noord-Zweden, waar sinds 2020 al staal wordt gemaakt op basis van groene waterstof. Ook stapte ik op het vliegtuig naar India. In dit land bracht ik een week door in Jamshedpur, de stad waar Tata Steel, sinds 2007 eigenaar van de IJmuidense staalfabriek,

briek, ruim honderd jaar geleden het levenslicht zag. In India bouwde men de eerste hoogoven niet in een duinvallei, maar in het leefgebied van tijgers en olifanten. Ook in Jamshedpur, waar inmiddels meer dan een miljoen mensen wonen, keek ik naar de rook uit de schoorstenen, luisterde ik naar medewerkers en zat ik in het archief.

Dit boek valt uiteen in twee tijdsvlakken. Deel I (1918-1953) beschrijft de opbouw van het bedrijf. Hier duik ik in de voetsporen van Henri Wenckebach, Dolph Kessler en Arnold Ingen Housz, de drie directeuren die Hoogovens vormgaven. Ik volg ze tijdens hun studiereizen naar Amerika en Duitsland en beschrijf hun worstelingen om de onderneming van de grond te krijgen. In dit deel komen ook hun tegenstrevers aan bod. Van Frans Netscher, het Velsense raadslid dat in 1918 weinig heil zag in de komst van een staalbedrijf, tot de communistische stakingsleider Gerrit Kelder.

In deel II (1953-2021) speelt de naoorlogse expansie van de onderneming een grote rol, de jaren waarin de ene na de andere fabriek werd geopend en Hoogovens de regio vormgaf. Tegelijkertijd gaat het over de toenemende scepsis waarmee het bedrijf vanaf de jaren zeventig wordt bekeken. In dit tijdvak kies ik bewust voor een ander perspectief. De basis voor de onderneming is gelegd, het decor in bruin-, zwart- en roodtinten is gevormd. Ik volg de mensen die zich door dit decor bewogen of ertegen aankeken: arbeiders, beamtben, omwonenden, activisten. Ze werden geconfronteerd met fusies, met de alarmerende publicatie *De grenzen aan de groei* van de Club van Rome, met grafietregens, met economische inzinkingen en oplevingen, met innovaties en uiteindelijk, in 2007, met de overname door Tata Steel.

Inmiddels hebben de Indiërs het al bijna twee decennia op het industriecomplex aan de Noordzee voor het zeggen en is de toekomst van de staalonderneming onzekerder dan ooit.

Terwijl de roep om verandering steeds luider wordt, leunt het bedrijf nog altijd sterk op verouderde en vervuilende installaties. Het voormalige Hoogovens staat stil en zoekt naar een uitweg. Sinds 2021 is alle hoop gevestigd op het plan om op basis van groene waterstof staal te produceren. Die omslag is alleen niet zomaar gemaakt.

Tot slot nog dit: wie denkt dat het huidige debat over de staalonderneming een relatief nieuw verschijnsel is, vergist zich. Het bedrijf staat al sinds zijn oprichting symbool voor de strijd tussen de mens die vooruit wil en de mens die zijn tegenstrever wijst op de prijs die voor vooruitgang wordt betaald, al heeft de eerste stroming de afgelopen honderd jaar bijna altijd meer aanhangers gehad en zijn er genoeg periodes geweest waarin er consensus heerste over de koers die het bedrijf moest varen. De onderneming is daarmee ook een spiegel van de tijdgeest, van het heersende maatschappelijke sentiment. Juist dat maakt Tata Steel, of Hoogovens zoals veel mensen in de IJmond het bedrijf nog altijd noemen, zo fascinerend.

DEEL I
OPBOUW EN OORLOG
1918 – 1953

De woelende en tierende mens

De tweeëntwintig heren, de één met een nog stevigere snor dan de ander, die op 20 september 1918 in het Haagse restaurant De Twee Steden aan een lange tafel zaten, verkeerden in opperbeste stemming. Er werd goed gedronken en op tafel verschenen oesters, asperges, diverse hors-d'oeuvres, patrijs met compote, nougat-ijs en kaas.

De Eerste Wereldoorlog, die nog altijd volop woedde en als een sombere wolk boven het neutrale Nederland hing, voelde even ver weg, al kwam de strijd aan tafel ongetwijfeld aan bod. Hoelang hielden de Duitsers de strijd in het noorden van Frankrijk nog vol? Tussen de steden Cambrai en Saint-Quentin probeerden de geallieerden met man en macht door de Duitse verdedigingslinie heen te breken. Franse, Engelse en Amerikaanse soldaten stuitten er op een leger dat volgens de krantenverslagen zijn 'oude taaiheid' had hervonden.

Tijdens het diner werd al voorzichtig voorbij de oorlog gekeken. Het samenzijn in De Twee Steden was voor de industriëlen, handelaren, directeuren uit de transportwereld en bankiers een uitgelezen moment om op informele wijze de koppen bij elkaar te steken en te kijken hoe ze in de toekomst nog nadrukkelijker hun stempel op Nederland konden drukken.

De heren waren uit verschillende delen van het land naar Den Haag gereisd. Bij het samenstellen van het 'Comité voor de oprichting van een Hoogoven-, Staal- en Walswerk in Nederland' had Henri Wenckebach, de hoeder van het project,